

Ерік-Емманюель Шмітт

ЗРАДА АЙНШТАЙНА

Уривок

Переклав І. Рябчій

Ніч. Березень 1939 року.

Місячне сяйво вкриває темно-синій краєвид сріблястими відблисками.

Айнштайн сидить на березі, поруч стоїть гасова лампа, яка розливає тепле золоте заспокійливе світло. З великої полотняної торби він виймає листи; час від часу помічає щось олівцем у нотатнику.

Волоцюга – з виглядом завсідника – сидить неподалік і читає газету.

Раптом він підскакує.

ВОЛОЦЮГА

Нічого собі! У Німеччині на площі привселюдно спалили ваші книжки?!

АЙНШТАЙН

Я зрадив, почувши про це. Гітлер може перетворити на попіл наші сторінки – але не зможе спалити думку, адже думка і є вогонь.

ВОЛОЦЮГА

І вигадаєте ж!

АЙНШТАЙН

Такий у мене, певною мірою, фах.

Волоцюга знову занурюється в газету.

ВОЛОЦЮГА

Ох уже ж цей Гітлер... Примусове лікування у божевільнях, страти без вироку, агітація серед молоді, примус вітатися вигуком «Гайль Гітлер!»... Чи не перебільшують наші газетярі?

АЙНШТАЙН

Краще б уже перебільшували...

ВОЛОЦЮГА

Щоби продати кілька сторінок, журналісти переводять тонни паперу. Держсекретар Корделл Галл так і сказав: преса викохує квіти, які не ростуть у реальному світі.

АЙНШТАЙН

Це влаштувало б його, це влаштувало би вас, це влаштувало б і мене. Жахливі вчинки нас так вражають, що ми воліємо вважати їх за вигадку. Заперечуючи жахіття, ми почуваємося кращими – ніби задешево виторговуємо собі чесноти.

ВОЛОЦЮГА

Гарно підмічено! Коли я мав десять років, один приятель пояснив мені, звідки на світ беруться діти. Пісун потрапляє до щілини... А потім тим самим пісюном пісяють... Його розповідь видалась мені настільки дивною, що я відмовився вірити в неї, заявивши: «Я добре знаю тата і маму – вони ні за що на таке не погодились би!»

Він змикає. Айнштайн, занурений у похмурі думки, не сміється.

ВОЛОЦЮГА

Даруйте – певно, я заважаю вам нісенітницями...

АЙНШТАЙН

Є тільки одна риса, яка має цілковито являти себе у світі, де все відносно: гумор. Я дуже високої думки про ваше почуття гумору. *(Повертається до попередньої теми.)* Ні, газети не перебільшують: канцлер Німеччини Гітлер втілює те, про що завжди казав, – веде війну та винищує певні прошарки населення.

ВОЛОЦЮГА

Не хотів би я бути німецьким євреєм...

АЙНШТАЙН

Таким, як я... *(Пауза.)* Або таким, яким я був... Я здобув громадянство Швейцарії.

ВОЛОЦЮГА

Але ж ви – єврей? Цього ж не позбудешся.

АЙНШТАЙН

Коли я народився, записали, що я – «німецький громадянин єврейського віросповідання». Я завжди глузував із цього: цікаво, чи існує віра, сповідуючи яку, перестаєш бути євреєм?

ВОЛОЦЮГА

То ви не вірите в Бога?

АЙНШТАЙН

Якби я увійшов до синагоги, Бог навряд чи впізнав би мене... До речі, єврей – це не тільки релігія... Одного дня я прокинувся іншою людиною: напередодні був німцем, а зранку обернувся на єврея. Що сталося впродовж тієї ночі? Вибори виграв Гітлер. Антисемітизм перефарбував мене на єврея.

ВОЛОЦЮГА

І як вам у шкурі єврея?

АЙНШТАЙН

Це ніби фатум. Прив'язує до певних поглядів, гартує характер, спрямовує перебіг думок, збагачує пам'ять. Варто усвідомити своє єврейство – і все, ти у пастці.

ВОЛОЦЮГА *(глузливо)*

Диви, достоту як у скаутів: став євреєм – назавжди єврей!

Вони вимушено сміються. Явно намагаються здаватись легковажнішими, ніж є насправді.

Волоцюга показує на стос газет.

ВОЛОЦЮГА

«Заборона на працевлаштування євреїв», «У євреїв відбирають майно», «Євреїв заарештовують»... Ви мали рацію, розливши між собою та Гітлером океан. Тут, у Нью-Джерсі, немає чого боятися.

АЙНШТАЙН

Звісно, я вчасно дав драпака. Пунктуальний боягуз... *(Піднімає торбу, з якої випадає кілька листів різних розмірів.)* Ану ж, угадайте, що це таке!

ВОЛОЦЮГА

Якби листи було адресовано мені, то за вагою боргів, залишених мною за двадцять років у барах...

АЙНШТАЙН

Вгадайте.

ВОЛОЦЮГА

Заступниці цноти вимагають від вас поголити вуса?

АЙНШТАЙН

Ні.

ВОЛОЦЮГИ

Послання від закоханих у вас жінок?

АЙНШТАЙН

Я ж не співак, не актор, та й математика, боюся, не додає сексуальності.

ВОЛОЦЮГА *(жартівливо)*

Однак я знав одну теорему – ту, яку склав Піфагор і яка вводила мене в дивні стани... *(Серйозно.)* По правді, з математикою в мене завжди були проблеми.

АЙНШТАЙН

У мене теж! *(Серйозно.)* Євреї Європи просять мого втручання – щоб я допоміг їм переселитись до Сполучених Штатів. Усі ці листи – від них.

ВОЛОЦЮГА

А навіщо їм ваша допомога?

АЙНШТАЙН

Бо американський уряд посилює вимоги. Окрім метрики, претенденти на притулок повинні надати довідку з поліції їхньої країни, де посвідчувалось би, що вони – сумлінні громадяни. Уявіть: упосліджений єврей з валізами в обох руках пнеться до штаб-квартири Гестапо і вимагає надати йому посвідчення про сумлінність!

ВОЛОЦЮГА

Халепа...

АЙНШТАЙН

Щоби запит відхилили, нацисти пишуть «комуніст» або «симпатизує комуністам» – цього достатньо! Для президента Рузвельта комуністи гидкіші за фашистів.

ВОЛОЦЮГА

Хіба він не має рації?

Айнштайн зачудовано дивиться на волоцюгу. Обидва знічено німують. Жоден не хоче починати суперечку, кожен побоюється відповіді.

Минає кілька хвилин.

ВОЛОЦЮГА

Що ви робите з усіма цими листами?

АЙНШТАЙН

Роздаю. Шукаємо підприємців, які надають біженцям робочі місця чи перебирають на себе фінансові витрати. Оскільки я сам не можу дати ні грошей, ні посад, то пишу рекомендаційні листи єврейським митцям, викладачам і науковцям.

ВОЛОЦЮГА

І що, це спрацьовує?

АЙНШТАЙН

Потроху. Дуже повільно. Надто повільно...

ВОЛОЦЮГА

Уряд визначив квоти. Прихистити тут усіх знедолених – це не рішення.

АЙНШТАЙН

Звісно, Америка не мусить вирішувати цю проблему – це радше питання до всього людства.

Волоцюга зітхає, осягаючи глибину питання.

ВОЛОЦЮГА

До людства? Ну, це ж так просто! Коли зустрінетеся з людством, перекажіть йому і від мене вітання!

АЙНШТАЙН *(підігрує)*

Це буде нелегко... Останнім часом людство не з'являється на людях. Ось ви, скажімо, щось чули про нього нове? *(Серйозніше.)* Хіба можна уявити Голлівуд без євреїв? Сумний пляж для пенсіонерів, де із зірок засмагало б лише мишеня Міккі...

Волоцюга кахикає, виймає один із листів і показує його Айнштайнові.

ВОЛОЦЮГА

Можна?

АЙНШТАЙН

Прошу.

ВОЛОЦЮГА

«Професорові Альбертові Айнштайнові, Принстон, Сполучені Штати Америки». Що?! Оце й усе – а листа все ж доставлено?! Браво! Скидаю перед вами капелюха! А я гадав, що тільки мишеня Міккі отримує листи без детальної адреси. «Міккі, Голлівуд» – і

гоп! – лист уже на столі мишеняти! *(Роздивляється конверт.)* Ого, які цікавезні марки!
Якби я був усесвітньо відомий – як ви, – то став би філателістом! Ніколи про це не думали?
(Розкриває конверт.) Дуже цікаво! Можна, я вам прочитаю?

АЙНШТАЙН

Звичайно. Уважно слухаю.

ВОЛОЦЮГА

Якийсь бельгієць дякує вам за підтримку Руху відмовників. Це що, такі ліваки? Чи соціалісти?

Айнштайн насуплюється.

АЙНШТАЙН

Звідки ви це взяли?

ВОЛОЦЮГА *(збентежений, усе ж наполягає)*

Ці відмовники стверджують, буцімто війни влаштовано капіталістами для знесилення робітничого класу шляхом убивства наймолодших і найважливіших його членів. А от мені казали, що пацифізм вигадали червоні!

АЙНШТАЙН

Казали? Хто казав? Хто вам таке бовкнув?

ВОЛОЦЮГА

Вже не пригадую, хто саме...

АЙНШТАЙН

Раджу пригадати, і – будь ласка, більше не спілкуйтеся з цією особою!

Айнштайн суворо дивиться на волоцюгу.

Мить ніякового мовчання.

Присоромлений волоцюга повертається до листа.

ВОЛОЦЮГА

Цей бельгієць просить вас допомогти юним відмовникам.

АЙНШТАЙН

Ні.

ВОЛОЦЮГА

Як?! Чому?!

АЙНШТАЙН

Ще не так давно можна було сподіватися, що спротив окремих особистостей переможе мілітаризм у Європі. Тепер, коли я бачу, як Німеччина готується до війни, мені не смішно: свобода у небезпеці. А Бельгія – занадто мала...

ВОЛОЦЮГА

Еге ж, якась скеля...

АЙНШТАЙН

Та ні, то Монако. Бельгійське королівство не має природних кордонів, тож Німеччина неодмінно нападе! Скажу прямо: якби я був громадянином Бельгії, то не ухилявся б від військової служби. Згодився б відразу ж.

ВОЛОЦЮГА

І це кажете ви?! Неймовірно!

АЙНШТАЙН

Чому ж? Адже ви не пацифіст.

ВОЛОЦЮГА

Аби зрозуміти, що ви йдете супроти власних принципів, не треба бути пацифістом.

АЙНШТАЙН

Ви помиляєтесь. Я просто відкладаю принципи вбік, ставлю їх на поличку в очікуванні нагоди, коли зможу скористатися ними, коли відмова від військової служби знову стане дієвим способом боротьби за прогрес людства. Я не збираюсь обстоювати пацифізм усупереч здоровому глузду!

ВОЛОЦЮГА

Еге ж, поличка із принципами – дуже практично!

АЙНШТАЙН

Не «практично», а «прагматично».

ВОЛОЦЮГА

І багато принципів на вашій поличці?

АЙНШТАЙН

Та не бракує: переважно там принципи наукові. З усіх галузей науки, і сенс кожного з принципів залежить від його наслідків. Досвід повинен перевірити кожен із них на справедливість. У цьому випадку мої принципи мають наслідок, змиритися з яким я не можу: перемогу нацистів. Тож я відмовляюся від таких принципів.

ВОЛОЦЮГА

О, то ви підлаштовуєтесь! Протягом років удаєте шляхетність, аж раптом отак, без попередження спускаєте штанці?

АЙНШТАЙН

Якщо нині бельгійці, французи, голландці, поляки й угорці стануть рішучим опором проти війни, відмовившись від зброї, військової служби та мобілізації, то тим самим лише сприятимуть німцям! Часом наш радикалізм працює на сильнішого супротивника.

ВОЛОЦЮГА

То й що? Теж мені, відкриття! Завжди були народи озброєніші, наполегливіші, підступніші від інших. Саме тому кожен народ – навіть наймиролюбніший – намагається звести сяку-таку захисну систему. Ви що, раніше про це не думали? Тому й стали пацифістом?

АЙНШТАЙН

Нинішня Німеччина поводиться не так, як решта країн. Хвора на націонал-соціалізм, вона заявляє про бажання знищити демократію, встановлює владу однієї партії, полює на євреїв, завдає шкоди елементарним людським правам. Готуючись до війни з Німеччиною, слід розуміти: йдеться про захист самого поняття цивілізації! Все людство у небезпеці.

(За мить Айнштайн завершує свою думку.)

АЙНШТАЙН

Тіштеся: я пристаю на вашу позицію.

ВОЛОЦЮГА

О ні, мої думки мене так засмучують, що навряд чи я втішуся вашою з ними згодою. У своїй перемозі я бачу вашу поразку...